

AZ EGYETEMES TÖRTÉNET ÚJ KÖTETEI

I. KÖZÉPKOR

A MODERN GONDOLKODÁS szereti kidobni a „haladás“ fogalmát léggömbje kosarából. Aligha jár el helyesen. Az emberiség valóban halad, ha nem is abban az értelmében szónak, ahogyan ezt a XIX. század használta. Nem a „boldogság“, az „élet és vagyonbiztonság“, tehát kívülről elfogható célok felé halad, hanem mint időben és térben lefolyó, dinamikus jellegénél fogva leginkább drámainak nevezhető cselekmény halad az önmaga megvalósításának és megvalósulásának robbanásokkal és katasztrófákkal teljes útján. Haladtában, azaz időben és térben történő áramló elmozdulásában, belső kényszere támad arra, hogy visszaforduljon és e visszafordulása történeti momentumának megfelelő módon mérlegelje és végigtekintse a megtett utat. Hasonló ez az egyes ember visszafordulásához önmaga elmúlt sorsának mérlegeléséhez, amely nem azért történik, hogy a jövőre praktikus tanulságok legyenek levonhatók, hanem egy olyan belső szükségből, amely a múlttól nem enged elszakadnunk, mert az is „mi“ vagyunk.

Ez a történeti kutatásnak talán egyik legbelső oka.

Az emberi nem története — „haladásának“ tán egyik iránya ez — mindig inkább Összeomlik egyetlen hatalmas folyamatban, amely mindig jobban szükségessé teszi azt, hogy a saját múltját kutató Ember az egész glóbus emberi történetét, tehát az emberi szellem metamorfózisainak rajzát mint egységet szinte műalkotásszerűen, egységesen fogja fel. Ez a folyamat olyan régi, mint a keresztény kultúra. Európa, mint hatalmi és mint szellemi jelenség is, megszületése óta tulajdonképpen csak hódít és terjed: előbb a földrajzi értelemben vett Európára terjedt ki, majd kiáradt a Közelkelet felé, végre a nagy felfedezések kora óta valóban „világtávlatok“-ban mozog s a hatalmas gyarmatbirodalmak által civilizációjának és politikai formáinak bélyegét ütötte a többi világrészekre. Ma abban a történelmi pillanatban leledzünk, amikor a meghódított földségek sajátos kultúrája átüt a miénken: megkezdődött egy megdöbbentő és érdekes folyamat, — egy hatalmas visszahatás, mikor Ázsia, Afrika és az Amerikák ősi lelkisége megint kibukkan, Ausztrália saját törvényei szerint rendezkedik be és ebben az óriási, hihetőleg századokra kiterjedendő folyamatban „Európa“, — ez a latin-keresztény-germán szellemi egység — lassan keveredve idegen elemekkel, ősi jellegében aláhanyatlak, de az egész világnak örökbe fogja hagyni egykori magának

emlékezetét: Európa mítoszát, amit a világ örökké őrizni fog, mint ahogy Európa is őrizte a hellén-latin, a klasszikus hagyományt.

A világ — és elsősorban az öreg Európa — abban a momentumban van tehát, amikor először válik majd lehetővé a szó igazi értelmében vett „Világtörténelem“ megírása, amely már nem atomizált nemzeti történetek egymásmellettsége, nem is Európa egy bizonyos szempontú története lesz, amelybe az idegen földrészek csak az Európával történt érintkezésük jogán szólnak bele, hanem az egész Föld története. Nyugszik ez a gondolat azon a felismerésen, hogy az Ember ősi szinten egylényegű, tehát szellemének története annak minden fokszerűsége mellett is embervoltának közös nevezőjére hozható, „az Úr színe előtt“ nincsenek „magas- és alacsonyrendű fajok“, csak öntörvényű kultúrák, de ezek sem absztraktul elzárkózó külön naprendszerek, hanem egyetlen csillagrendszer tagjai, amelyek különböző távolságban elrendezkedve keringenek egy ösmeretlen Középpont körül. A lényeg ugyanis mindig titok és csak a dolgok köpenye érinthető: ők maguk nem.

Váczy Péter középkori történetének tanulmányozása közben ilyen és ehhez hasonló problémák mellett, megvalljuk, nemcsak a középkor problematikája izgatott, hanem magának a történetírásnak, vagy még személyesebben fogalmazva a szót: a történésznek szándéka, viselkedése, — magatartása anyagával, helyesen: művével szemben. Mert egy nagy szintézis már többé nem anyag; ezen a fokon mindaz, amit a történész egykor megtanult, már személyes élménnyé kellett váljék; ez már nem tudomány, hanem sokkal inkább az epika egy bizonyos neme. A történész itt a múlt kinyilatkoztató váteszévé nemesül.

Mit akarhat tehát a történész? Mi az a két gesztus, amellyel egyrészt a múlt, másrészt a jelen felé fordul?

A középkor története, mint minden életfolyamat, ezeryi szinten folyt le és ezeryi jellegű volt. A történésznek tehát az a legelső törekvése, hogy ebben az óriási káoszban rendet teremtsen, hogy azokat a történéseket, amelyek szintézisének fontosak, kiemelje tudásának napfényére abból a gomolygó ködből, amit évszázadok távolsága és a világerzés ellentettsége vont köréjük. Egészen táyan véve: minden történet, mert minden megtörtént. A kiválasztásban vannak ugyan általános szempontok is, — amilyen a formálisan jellemző kiemelése, — természetes szempontok is, — mégis a történész saját ítéletére van bízva, mit tart jellemzőnek. A cél a múlttal szemben bizonyára egy a múlttal adaequat kép megfestése: szükséges tehát, hogy a történész, ki nagyformátumú korokhoz nyúl, maga is nagyformátumú szemlélő legyen. A témáinkhoz föl kell nőnünk, hogy beláthassuk egész nagyságukat. A szintetikus történeti műben csaknem olyan fontos a szemlélő egyéniség, mint a kor, amely a szemléletnek tárgya.

A másik gesztus a mának szól. Nem elsősorban a közönségnek. A történész távol van a tömegetől, éppen a distanciák hűs korlátai jellemzőek magatartására. A másik gesztus annak a történeti pillanatnak szól, amelyben a mű megszületett.

Herodotos műve még majdnem mese volt, Thukydideszé és Tacitusé kortörténet: az egyik a lezüllő mítoszokat rögzítette meg,

egy a naivtól éppen elforduló fázisban, a másik kettő pedig a korrallal, melyben éltek, sőt a maguk személyes élményével számoltak le akkor, amikor igyekeztek az objektivitás vértetében — sine ira et studio — szembenézni vele. Ugyanilyen leszámoló jellegű művek ma is születnek: a kor szembenéz önmagával és ítél.

Váczy Péter a középkorral nézett szembe, egy ősrégi korrallal és célzata egészen más volt. Ily messzi időkkel szemben az objektivitás már a távolság folyománya; ítéletre, kortörténeti értelemről, szükség nincs: a középkort már nem kell gyűlölni vagy szeretni: a középkort csak fölidézni kell már és éppen ennek a fölidezésnek a módjában van az a modem attitűd, amely csak m a lehetséges így; egy emberöltő előtt más volt és száz év múlva meg újra más lesz.

A történeti igazság sokarcú tündér. Még nem olyan régen „sötét középkorról“ beszélünk, démoninak és kietlennek láttuk ezt a kort — és bizonyára igazunk volt a XIX. századvégi vagy a XVIII. századvégi ember szempontjából, mert a középkorinak nevezett évszázadokban valóban élt egy a fönti korokra barbáru ható, férfias és érdes magatartás, az életformának bizonyos szempontú primitivitása és az életérzésnek egy olyan mágikus kötött jellege, amelyről apáink évszázadának fogalma sem volt. Csak a romantika és utána — egészen más indítók alapján — a mi korunk tudott a középkorral ú. n. „korszimpátiákat“ találni, tehát meglátni benne éppen azt, ami örökemberi, és azt, ami „középkori“: tehát a rómaiság és barbárság kezeszségszentelte házasságából kibontakozó Európát, egy előbb egyházi-patrimoniális (rex, quasi sacerdos), később hűbéri-arisztokratikus életformát, végre pedig az élet és kultúrformák nagyarányú alászállását és atomizálódását — tehát individuális kultúrák létrejöttét —, ami már az újkor előhangja volt.

Váczy vállalkozása egy láncszem abban a hatalmas folyamatban, amely a középkort mint szimpátiás jelenséget akarja megérteni. Ebben az értelemben jelent gesztust a kor felé, amelyben született; jellemző arra a történeti momentumra, amelyben létrejött.

Ha e korszimpátiák alapján közelítjük meg Váczy középkorát és tekintetbe vesszük azt, amit a világtörténelemtől általánosságban megállapíthatni véltünk, akkor a könyv olvasása kapcsán, a maguktól adódó részletproblémák fölött, ez az első kérdés fog kidomborodni: Mi a középkor?

Itt szembenállunk megint azon súlyos problémák egyikével, amelyekről általában azt hisszük, hogy messzi mögöttünk vannak.

Ha időben vizsgáljuk a középkor kiterjedését, akkor azt kell mondanunk, hogy nincs sem eleje, sem vége. Váczy három könyvre osztja föl művét: a „Haldokló antik — antik középkor“ korszakára, amelyben a „Nagy invázió“ a Népvándorláskor rázúdul az antik kultúrára, s amelynek ekkor bekövetkező állandó módosulása végre is „Az antik kultúrközösség felbomlását“ eredményezi — bizonyára ez a rész a könyvnek legragyogóbban megírt fejezete —: a második a sajátképpen „középkor“, „Nagy Gergely kora“ tehát, amelyben a kísérletek az antik lelkiesség fenntartására abbamaradnak, amelyben egy új, érdes világézés jött létre, a „scienter nescius et sapienter indoctus“

ember típusában: a „Karolingok“-é, akiknek uralkodó jogát már az új egyházi bélyegű „idomítás“ adja meg, az ősi, mágikus „Geblüts-recht“ helyén: s a két erő harca reális síkon, de szintézise szellemin, jelenti a „Román kor“-t, amikor a lassan bontakozó nagy nemzeti egységek még összefogva érzik magukat Nagy Gergely és Nagy Károly világának abroncsai által. A harmadik könyvben — „Az újkor kezdetei“ — már gyorsan indul meg a középkor formáinak bomlása: „Az átmenet“ „Új világrendet“ szül, amelyben már a császár és pápa mérlegén az egyensúly mindinkább nincs meg, a nacionalizmusok felütik fejüket, először a távol nyugaton, a hűbéri világ megbomlik, a városok belépnek a históriába és a korai kapitalizmus kibontakozik.

Ha táji szempontból vizsgáljuk a középkort, hogy e módon megkeressük határait, akkor azokat a kultúrköröket kell tekintetbe vennünk, amelyek ennek a középkori Európának gyújtópontjai voltak. A középkor létrejötté ilyen értelemben azt jelenti, hogy a latin világtól elszakad a hellenisztikus kelet és mint táji kultúregység összezsugorodik a mögötte felbontakozó Iszlám nyomása révén. A latin kör is gyöngül és zsugorodik, elejti Afrikát, de ugyanekkor nyugatnak fordul és a germán-északi táj fölött szerez szellemi felsőbbiséget a kereszténység révén. Viszont a latin nyomás eltűntével még két keltajellegű kultúrkör bontakozik ki a nyugaton: az egyik a brit-északi kultúrkör, amely a római kor után újra létrejön: beletartozik a Nyugati Gallia, Nagy-Britannia és Északnyugat-Ibéria, a Bretagne és Galícia újra megszállt területek. A másik pedig Észak-Ibéria, Provence, Észak-Itália és Dalmácia kultúróve, mely a VI. században bontakozik ki. Később csatlakozik ezekhez a tájakhoz mint önálló egység a magyar steppe; a szlávok két csoportja és a skandináv népek; de ez már periféria: ezek a népek és fajok a tulajdonképpeni középkorban a gallo-latin és a germano-latin tájakkal szemben kevésbé vesznek részt.

Középkor, mint ilyen, oly szorosan kapcsolódik a kereszténység fogalmával és határai oly mereven zárulnak a keresztény hűbéri világrend határainál, hogy fölülrik a kérdés: lehet-e Európán kívül középkorról szó? Erre a kérdésre nemmel kell felelnünk. A középkor koraiszakában még nyitva vannak az európai kultúrtájak, a népvándorlás révén az összefüggések Kínáig vezetnek, de ekkor még nincs is valóban középkor. A középkor várépítő lelkeség: elzárkózó és csak befelé expanzív. Megértjük ezt, ha az újkorral hasonlítjuk össze: a kifelé expanzív, terjeszkedő emberrel — a valódi felfedezővel.

Mindebből az következik, hogy középkori történet és világtörténet végeredményben ellentmondó fogalmak: aki középkori történetet ír, az nem írhat világtörténetet, mert ilyen Európán kívül tulajdonképpen nincs is. Egészen másként áll ez itt, mint az ókorban. Az ókornak nagy körei vannak, amelyek belső dinamikája valamerre tart: így a hindu ókor Buddha felé, a mediterrán a hellenizmus és a római Imperium felé, a távolkeleti egy beteljesedő kínaiság felé; helyet kapnak a misztikus és mágikus fázisukban megrekedt kultúrák is, legalább is az emberi őskorral való összehasonlítás révén, mint kiegészítő anyag. Az egész pedig összefügg — a tényleges összefüggéseket nem számítva — azon a réven, hogy mindezen kultúrkörök az őskorból

kibontakozó és önmagukon belül kiteljesedő emberformálódási lehetőségeket jelentenek. Az újkorban viszont egy szorul szóra és átvitt értelemben is értendő felfedezési kedv, egy bizonyos kultúrának — az európainak — eddig nem tapasztalt arányú terjeszkedéséről van szó, amely hatalmas dinamikájával a többi kultúregységeket vagy elpusztította — mint a rézbőrűeket —, vagy föléljük települt — mint Afrikában —, vagy pedig valósággal fölírta őket nemzeti és hatalmi öntudatra, ahogy ezt a Távolkelet — elsősorban Japán — esetében láthattuk. A középkori fázis azonban Európa specialitása.

Váczy Péter kezében a középkor története még csak útban van a tényleges világtörténet felé. Még nem is lehet az. Az „új oikomené“ még nincsen készen: forrongásának legbőszebb évei talán még el sem következtek. Az új világtörténet mégis Európa műve lesz, mert bár hatalmi szupremáciája egyre halaványul, — más síkban éppen most állunk az európai szellem, az európaiság hatalmas kiáradása, hellenizmusa előtt. Ennek megfelelően fog az eljövendő európai történész mindig szélesebb távlatok felett uralkodni s akkor el kell jönnie az időnek, amikor a ma még elszigetelt középkori fejlődés világozottságába lesz állítható. Az afrikai kultúrának a román művészetrel való összevetése már megindult (Frobenius); a magyar kutatás kibővíti a képet a nomád életformák és világérzés szemléletével; az arab és a latin-görög világ összefüggései mindig világosabban bontakoznak ki. A történetírás klasszikus korszaka előtt állunk.

Anélkül hogy belemennénk Váczy problematikájának részletezésébe, ami nagyon messzire vezetne, ki kell emelnünk sokszempontúságát, ötletgazdagságát; művének üde frissességét és azt a sok újságot, amit oldalról oldalra örömmel talál benne az olvasó. Az embert meghatározza stílusa, magatartása a világgal szemben: még inkább tudvalevőleg az író. Váczy stílusa nagyon finom, tartózkodó és világos stílus. Cicomádan ez a nyelv, de választékosságában belső előkelőség van; valami transcendens szépség, amit 1³/₄jobban saját szavaival jellemezhetünk, melyeket a koraközépkori művészetrel kapcsolatban írt le: „A szellem elhagyja a tett börtönét, függetleníti magát és szinte kiül az arcra.“ Bár ez a nyugodt stílus nem engedélyez nagyobb kilengéseket vagy csillogásokat, mégis egy-egy alak tiszta és éles rajza — Szent Ágoston, Venantius Fortunatus, Nagy Szent Gergely, — egy-egy szellemi jelenség — így a „virtuális Róma“ vagy a „kulturális hite“ — nagy erővel rögződik az olvasóba csakúgy, mint Nagy Theodorik külpolitikájának rajza, vagy az a hatalmas kép, amelyet a Karolingok kibontakozásáról festett. Mint minden történeti mű, Váczy műve sem végleges alkotás. Erre a történész nem is gondolhat. De művének értelme és létjogosultsága az, hogy a kor níveljén, a szellemtörténet legjobb értelmében, szintetikus látású, épkezláb művet: valóban „sinngesinde Auffassung“-ot nyújtott. Nem korszakzáró mű ez: inkább tele van nyitottságokkal, megoldásra éhes problémákkal, éppen ezért hat nagyon fiatalosnak és ad sok ötletet, ingert új megoldások keresésére.

A Magyar Szemle Társaság Egyetemes Története még egy szempontból mélyen érdekes és emellett nem szabad közönyösen

elmennünk. A magyar erőnek dokumentuma ez, amely ma, meg-roncsolva és megszőkülő körébe zárva is újra és újra kitör, hogy elérje a világhorizontokat. Bátorság van ebben a gesztusban: nemes hagyományok önbizalmas vállalása. A középkor a mi személyes ügyünk. Akkor éltek nagy királyaink, ez volt az a korszak, amelyben időről időre hegemoniás helyet foglaltunk el a keletebbi Európában. Ezért kell mindig újra visszatérnünk ehhez a korszakhoz és megvizsgálni mozgó erőt, szellemi áramlatait. A középkorban talán leginkább valósult meg a magyarság, sok területen ma már alig kikövetkeztethetően. Sajnos, Váczy adósunk maradt azzal, hogy a magyar fejlődést, itt Európa határszélén, a nyugati fejlődésbe szervesen bekapcsolja, hogy kitűnjék ebből az a „hely a nap alatt“, amit a középkor Európájában őseink tényleg betöltöttek.

Amint fennebb említettük, Váczy Péter könyve még nem a teljes, a kialakult, a lezárt színopszis a középkorral szemben. De egy eljövendő nagy szintézisnek feltétlenül biztató ígérete. Így, ebben az ígéretszerűségében azonban talán még vonzóbb emberi dokumentum. Azt hiszem, így jellemezhető legtisztábban az az érzés, amellyel le- tesszük a könyvet.

FERDINANDY MIHÁLY

II. AZ ÚJKOR

A múlt év karácsonyán jelent meg a Magyar Szemle Társaság Egyetemes Történet-ének harmadik köteteként az újkor története, Hajnal Istvánnak, a budapesti egyetem professzorának könyve.

Mély és újveretű, új felfogású könyv ez. Az első magyarnyelvű igazi egyetemes történelem, de még az egész világirodalomban is újszerű, új módszereket kijelölő, új eredményeket kifejező munka. Merőben más — ezzel ugyan nem mondunk sokat —, mint minden eddig megjelent hazai világtörténelem: nem dirib-darabokból lazán összerakott, szertehulló mozaikcsoport, hanem egységes alkotás, az újkor emberiség történetének szintetikus, az egészet egybelátó, együtt-megértő előadása, az emberiség újkor fejlődésének magyarázata. És éppen ez a magyarázat: az itt-ott-mindenütt lejátszóó események összefüggésének meglátása, fejlődési sorozatba állítása, a föllett fejlődési sor megokolása, értelmezése, a belső törvényszerűségek megállapítása, megértése, általában az egész történelem vázlata, beállítása — ez az, ami új és hatalmas konstrukció.

Hirtelenében nem is tudjuk ezt a pompás kötetet egyik nagy világtörténelemhez sem hasonlítani. Talán a nagy németek, szellem- és szociáltörténészek, Max Weber vagy esetleg Troeltsch tudtak volna hasonlóveretű mindent átfogó, sokrétű, mégis harmonikus rendszert alkotni, ha írtak volna egyetemes történelmet. Maga Hajnal is hangoztatja pl. Max Webemek reá való hatását. Ám mindezzel távolról sem akarjuk azt mondani, mintha Hajnal az ő tanítványuk lenne, mintha problémakeresésük vagy megoldásaik egyirányúak volnának. Csak a könyv felfogásbeli méreteit, probléma-megoldásainak mély- ségeit, szintézisének harmóniáját, általában értékeit szeretnők az össze-

hasonlilással jelezni. Felfogásmódjában, szociológiai megalapozottságú történetiszemléletében Hajnal a francia vagy még inkább az angolszász történetírókhoz áll közelebb, — de ez is mindössze párhuzamosság, szellemi rokonság, nem közvetlen hatásbefogadás, tanítványulszegődés. Az új magyar világtörténelem írója önálló gondolkozó, rendszere egészen új, — igen jellemző, hogy új elgondolásai, új fejlődésfelfogása számára merőben új terminológiát kellett megalkotnia.

Hajnal István nevét eddigelé még nemigen ismerte a nagyközönség, nemigen emlegették még a nagy magyar történészek között, nem írt az új magyar történetírás programmiratát jelentő „Új maki-ban¹ sem. Mindennek csak az az oka, hogy az ő történetírása különálló, elszigetelt jelenség a mai magyar történettudományban; egykét még egészen súlytalan, fiatal tanítványától eltekintve, nincsen tudományos köre, nincsenek követői. Hajnal nem szellemtörténész. Midőn idősebb és fiatalabb kortársai — a mai magyar történetíró nemzedék — minden fenntartás nélkül csatlakoztak a huszas években a Németország felől beáradó új szellemtörténeti irányzathoz, ő nem tette ezt. Erősen realista történetiszemlélete megakadályozta, hogy belépjen az idealista megalapozottságú irány hívei közé. A szellemtörténeti iskola tagjaival csak mély szintetizmusa kapcsolja össze. De persze az adatrengetegben tétován tallózatgató, analizáló, élettelen pozitivistá történetírás tőle is igen messze van. Mint a szellemtörténészek, kereste ő is azt a közös, mélységben lappangó alapot, amelyen az egész emberi élet, az egész emberi kultúra fölépült, amellyel az emberi életfolyamat egész dinamikáját magyarázni, értelmezni lehet. Hajnal ezt az alapot a mély szociológiai folyamatokban találja meg. Nem valami új szellem föltámadása — még kevésbé a faji kiválóság — az oka valamilyen kultúra felvirágzásának; ez a föllendülés nem egyéb, mint a megelőző korszakok csöndes munkájának, szóUd társadalomszerveződésének eredménye. Ezek szerint az emberi történelmet nem is az emberek törekvései, céljai irányítják, hanem attól függ a fejlődés, hogy az emberi társulás, az emberi együttélés módjai milyenek, a minduntalan fölmerülő életanyagot hogyan és milyen mértékben tudják földolgozni. Hajnal alapstúdiuma tehát nem a filozófia, mint a szellemtörténészeké, hanem a szociológia. Tanulmányozza a társadalomalkotó erők működését, az emberközi viszonyulás, a társadalmasodás törvényeit és alapformáit. A legprimitívebb természeti népek társadalmától kezdve a legmagasabbrendű társadalmakig, az antik, a kínai, az indiai, az arab kultúrákig keresi mindenütt ezeket s összehasonlításuk révén kap olyan alapelveket, amelyek szerint az újkori európai társadalmat, a modern kultúrát jellemezni és történetileg értelmezni tudja.

Az európai fejlődés kialakulásában döntő jelentőségűnek a „szokásszerű“ társadalomalakulást látja. Szokásszerűnek nevezi az olyan szociális szerveződést, melyben „a közösség minden cél nélkül, a közeeU együttélés alapján szabályozza magát, nincs lehetőség arra, hogy bárki a más rovására emelkedjék“. A középkorban és az újkor

¹ A magyar történetírás új útjai. Szerk.: Hóman Bálint. A Magyar Szemle kiadása, 1931.

első századaiban Európa társadalmában kiki állapotának és helyzetének hagyományos megrögzöttségében élt. A jogok, a munka, a hivatás, de a megkötöttségek is öröklődtek apáról fiúra és azokon alig lehetett változtatás. Mindenkinek megvolt a szerepe, mindenkinek megvolt a maga hagyományoszerű, „szokásszerű“ helye ebben a közösségben, erről távozni nemigen állott módjában. Az így kialakult nagyarányú megkötöttségek s egyben jogrendszerek mindenkinek nyugodt életlehetőséget, nyugodt egzisztenciát biztosítottak. A társadalom minden tagja szervesen beleilleszkedett arra a helyre, ahová került, ahová beleszületett, mert örökségbe kapta, föl kellett használnia elődeinek eredményeit, másként nem tehetett. Mindenki szakemberré vált a maga helyén. Kialakul a hivatás-tudat. Az így kifejtett belsőleges „szakszerűség“ előbb-utóbb megteremtette a társadalom „üzemiesség“-ét. A közösség minden egyes tagja meghatározott korlátok közé szorított életlehetőségei, érvényesülési lehetőségei miatt minden energiáját kijelölt munkakörének tökéletesítésére fordíthatta, érvényesülése, önkifejtése csak ebben az irányban lehetett. Az így támadt egyéni eredmények azonban nem veszték el, hanem a „szokásszerű“ társadalomfejlődés által öröklődtek és dolgozódtak föl tovább nemzedékről nemzedékre, társadalmi közkinccsé lettek. Az egyéni kezdemények, az apró tömegmunkák szerveződtek, módszerekben egyesültek, a társadalom „üzemiesség“-e mindig tökéletesebb és tökéletesebb módszerek kialakításán dolgozott.

Az európai társadalomfejlődés alapfolyamataiban tehát „szokásszerű“ alakulás. A közösségszerveződés alulról indul ki, az apró tömegmunka összegeződésére és pedig a „mások kihasználása nélküli munká“-ra, a „személyies teljesítmény“-re épült föl. Az egész társadalom önmagát kielégítő nemzetgazdaság, nem külsőséges hódításokban, expanziókban, hanem belső, intenzív munkában gazdagodik. A koraeurópai állam nem hódító jellegű, mint az antik; a sokféle tagozottság, a sokféle helyi fejlődés intenzitása megakadályozza a hatalom racionális központosítását, hódításokra való egyesítését. A racionális szellem az újabb európai fejlődés megindulásánál csak másodlagos szerepet játszhatott, csak a „szokásszerű“ megkötöttségek adta keretek között fejthette ki hatását.

Ezen az itt vázolni próbált „szokás szerű“ fejlődésen alapuló társadalomszervezetet „adminisztratív“-nak nevezi Hajnal. Tudniillik az ilyen, idővel igen nagyvá és bonyolulttá nőtt társadalom, amelyet csak a „közeli méltányosság szabályainak változatos, kifejezhetetlen tömkelegé“ kormányozna, lassanként szertehullana, ha nem nevelődne föl — szintén a „szokásszerű“ szerveződés megszabta „üzemiesség“-gel, nemzedékről nemzedékre alakuló „közintézményszerűség“-gel — egy réteg, amely a közösséget összefogná, vezetné, adminisztrálná. Ez a réteg eleinte a papság. A klérus jelent a kezdeti állapotban mindent, ami magasabb, mesterségesebb kultúrtechnika, ami intellektualizmus. Ő a nemzeteket és nemzedékeket átfogó emlékezet, ő az egyszerű gondolkodással el nem érhető, el nem intézhető dolgok elvégzője, szertartások, szimbólumok ismerője, az írás letéteményese, az írásbeliség hordozója. Ez az egyre jobban terebélyesedő,

lassan-lassan laicizálódó intellektualizmus új és új tökéletesebb mód-szereket alakít, igyekszik földolgozni a „szokásszerű“ fejlődés folyamán fölmerült életanyagot. Jogi fogalmak kialakítása által csoportosítja, rendekbe kényszeríti az egyforma jogú, egyforma hivatású rétegeket, kiépíti a parasztság és nemesség, a polgárság rendjét, de a nagy kereteken belül, a kisebb relációkban is mindenütt ez a rendi tagozódás, a „céhszerűség“ érvényesül.

A rendiség, a közösségnek hivatások szerint való tagozódása különösen az Occidens szélső államaiban, Angliában, Skandináviában, Lengyel- és Magyarországon fejlődött ki, mert itt a helyi, provinciális társadalmasodás nem volt annyira „szokásszerű“, mint az Occidens szívében. A közösség összefoglalását, nagy egységekbe való szervezését az intellektualizmus itt szabadabb, logikusabb racionalizmussal vihette végbe, a rengeteg önállóan felnövekedett helyi kötöttség és kiváltság nem állott útjában; a még fejletlen, önállótlan vidéki társadalmat könnyebb volt egységesen, helyies színezetek nélkül szervezni, a vízszintes rétegződésnek nem volt akadálya egy erős függőleges tagozódásban.

Az Occidens középponti területem, elsősorban Franciaországban, azután Németalföldön és Németországban, ahol a hűbéri (azaz „szokásszerű“) társadalomszervezet igen mélyen áthatotta a társadalmat, az intellektualizmus másként volt kénytelen végezni szociológiai munkáját. A provinciális önálló fejlődéseket, jogviszonyokat nem söpörhette el, hanem szakszerűen földolgozta, általános elvek szerint állami szabályozássá alakította őket. Így növeli föl az újkorban most már teljesen laicizálódott intellektualizmus a bürokráciát, a szakszerű hivatalnok-uralmat, ezt a legeurópaibb kormányzatformát. Hoz a kormányzat ugyanis csak szakszerűségével, csak „üzemiesség“-ével marad vezetője a közösségnek, csak mert beletartozik, benne él a társadalom szervezetében, mert a társadalom igényeinek érvényesítésére kényszeríti a végrehajtó hatalmat. Az ú. n. abszolutizmus korában (XVII—XVIII. sz.) sem az a felszíni, társadalom fölött álló, hatalmi jellegű hivatalnokság ez, mint a római magistrates vagy a kínai mandarin-intézmény. Ha mint „szokásszerű“ képződmény nem is olyan simán működő, racionális, logikus gépezet mint amazok, de a társadalom szervezésére sokkal alkalmasabb, mert maga is beletartozik a társadalom szerkezetébe.

Mivel a hűbéri „szokásszerű“ fejlődés — ha kisebb mértékben — az Occidens peremállamait is áthatotta, ott is megvan a bürokrácia, a hivatalnokság hasonló szerep, de — több-kevesebb — ellensúlyban a rendi képviselői rendszerrel. Am ez a képviselői rendszer sem jelenti sehol a lakosság számszerű akarátának érvényesülését, mint az antik társadalomban, hanem a tekintélyesek, súlyosak uralmát.

Leginkább eltért az Occidens e „szokásszerű“ fejlődésétől a dél-európai, az olasz, spanyol és portugál társadalomalakulás. Itt a „szokásszerűség“ jelentéktelenebb szerepű, helyette az antik társadalom merőben racionális, érdekszerű, „szövetkezésszerű“ szerveződésformája az uralkodó. Nincs meg a kisexisztenciák különálló, aktív részvétele a társadalom fölépítésében. Nincs hagyományozás, apáról

fiúra való átörökítés, a szakember helyén a homo universalis, az uomo universale áll. A szabad ember az ideál, nem fejlődhetik ki „üzemesség“. Ha vannak csoportosulások, ezek nem alkalmasak társadalomszervező munkára, mert pusztán uralmi, politikai vagy gazdasági jellegűek. Az intellektualizmus sem hatol be a társadalom mélyebb rétegeibe, nem alakul közintézménnyé, hanem megmarad a felszínen. Általában az egész kultúra felszíni. A nagykultúrájú vezető rétegek és a teljesen műveletlen alsó rétegek között óriási a különbség. Az ilyen társadalomszervezet nem tud olyan folyamatos, hosszúéletű, tartós kultúreredményeket kitermelni, mint a „szokásszerű“ társadalmak. Gyors fölvirágzások jellemzik és gyors lehanyatlások. A káprázatos renaissance fejlődés belső intenzívség híján hamar mechanizálódott s eltompult; a felszínes, kizsákmányoló racionalizmussal dolgozó spanyol-portugál gyarmatosítás kártyavárként omlik össze a mélyebb társadalmasodást jelentő, apró tömegmunkán alapuló holland-angol gyarmatosítás előtt.

Racionalista, egyedül nyers uralmi szempontú társadalomszervezet volt a keleteurópai és balkáni államok haladásának, fokozatos fejlődésének akadályozója is. Egészen addig, míg az Occidens hatására és mintájára bizonyos másszerű társadalomalakulás nem indult meg benne, Keleteurópa tulajdonképpen nem tartozott Európához s később is egészen más jellegű társadalom maradt, mint az Occidens.

Az Occidens társadalma sem maradt meg a „szokásszerű“, „adminisztratív“ keretekben. A mindjobban vezetésre jutó intellektualizmus nem áll meg a rendiség kiképzésénél. Szabadabbá és szabadabbá váló racionalizmussal már a XVIII. században föllépnek az intellektualizmus új módszerei, a tőke- és hitelgazdálkodás, a szabadelvűség, a szabadverseny. Egyszóval egyre akadálytalanabb racionális fejlődés következik, amely hihetetlen arányokban dolgozza föl az évezredes „szokásszerű“ fejlődés szolgáltatott anyagot. De régi európai társadalomszerveződés „üzemiesség“-e, szokásszerűség“-e akadályozza, hogy a modern Európa is olyan merőben mechanikus társadalomalakulat legyen, mint amilyen pl. az antik volt.

ÍME, EZ VOLNA nagy vonásokban az a hatalmas, merőben újszerű konstrukció, amelyre Hajnal az európai társadalom és kultúra történelmét ráépítette. Mi csak ezt az alapvázat igyekeztünk ismertetni, az egész mű alapépítményét. Ismertetésünkben tehát főként az elméleti részek domborodtak ki, amelyeknek előadása nélkül az egész könyv érthetetlen volna. Nem szólhatunk itt a hatalmas munka friss életteli részleteiről. Nem is hinnők pl. az eddigiek alapján, hogy Hajnalnak nem csupán a társadalomrajz, a nagy mozgalmak ábrázolása az erős oldala, hanem az egyes hatalmas egyéniségek bensőséges jellemrajza is (pl. II. Fülöp vagy IV. Henrik!).

Legnagyobb jelentősége azonban Hajnal könyvének mindezek mellett is az, hogy új elméletet, új módszereket hozott a magyar és egyben az egész történettudomány számára. Bizonyára sokan lesznek, akik egyoldalúsággal fogják vádolni erősen szociológiai felfogású történelemszemlélete miatt. Az mindenesetre kétségtelen, hogy Hajnal

új irányt jelent a magyar történetírásban: a nemzeti történetírókkal szemben első sorban világtörténész, generalizáló, törvényt kereső történetírói modorával az összehasonlító történelem első képviselője a magyar szellemtudományban.

Nagyjelentőségű az ő porondralépése, hiszen a magyar szellemi életben mostanában gyakran hallatszanak hangok, hogy a magyar szellemtudományok feladata egyedül a magyarságtudomány kiépítése lehet. A külön magyar glóbuszon élők szerint a magyar tudományosságban nincs létjoga, nincs értelme olyan munkásságnak, olyan könyvnek, mely nem kifejezetten a magyar életterület, az önálló, öntörvényű magyar kultúra megismerését célozza. Igen sokan vannak, akik azt vallják, hogy magyar történésznek aligha lehet köze az egész emberiség történetének kutatásához: magyar ember csak magyar történetet írhat; ehhez a tulajdonképpen független, autark magyar történelemhez csupán aláfestésül, kulisszaként való a világtörténelem.

Nos, ennek ellenére is jelennék meg nálunk könyvek, melyek époly értékei a magyar tudománynak, mint az egész Európa, az egész Occidens szellemi életének, melyek európai vagy még magasabb szempontok szerint tárgyalnak hatalmas emberi problémákat és pusztá létükkel bizonyítják, hogy mennyire bennelüktetünk mi is a nagy nyugati életvilágban.

Ezek közé az európai horizontú magyar könyvek közé tartozik Hajnal új világtörténelme is az újkorról, s meg vagyunk róla győződve, hogy ha angolul jelent volna meg, az erősen szociális érdeklődésű angolszász olvasóközönségben is nagy sikere lett volna.

ISTVÁNYI GÉZA